

Demetrios Kydones ve Türkler Hakkındaki Görüşleri

Demetrios Kydones and His Views on the Turks

Araştırma Makalesi – Research Article

Murat YILMAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi, Tarih Bölümü, mrrt0935@gmail.com
ORCID Numarası | ORCID Number: 0000-0002-3503-0563

Öz

XIV. yüzyıl Bizans İmparatorluğu için siyasi çekişmeler, iç savaşlar ve sürekli toprak kayıplarıyla geçen bir dönemdir. Andronikoslar arasındaki iç savaşın ardından İoannes Kantakuzenos ile V. İoannes Palaiologos arasındaki taht kavgalarına şahit oldukları bu dönemde Bizans, siyasi ve ekonomik olarak gücünü yitirmiş durumdaydı. Kendi başına topraklarını savunabilecek güçten yoksundu. Osmanlılar ise Gelibolu'ya geçerek Bizans İmparatorluğu'nu neredeyse İstanbul'dan ibaret bırakacakları fetihlerine başlamışlardı. Demetrios Kydones bu süreçte uzun süre Bizans yönetiminin önemli bir üyesi olmuştur. Emrinde çalıştığı imparatorlardan büyük saygı görmüş ve imparatorluğun genel politikalarına etki edebilmiştir. Demetrios Kydones ayrıca hem Bizans tarihi hem de Türk tarihi için oldukça değerli birçok eser kaleme almıştır.

Anahtar Sözcükler: Bizans, Osmanlı, Demetrios Kydones

Abstract

The XIVth century was a period of political conflicts, civil wars and continual territorial losses for the Byzantine Empire. In this period, when they witnessed the fight for throne between Ioannes Kantakouzenos and Ioannes Palaiologos after the civil war between the two Andronikoi, Byzantium was in an enfeebled state in terms of political and economic power. It lacked the strength to defend its territory on its own. The Ottomans, on the other hand, had crossed to Gallipoli and started their conquests, which would leave the Byzantine Empire almost solely consisting of Istanbul. Demetrios Kydones has been an important member of the Byzantine administration for a long time in this process. He was highly respected by the emperors that he worked under and was able to influence the general policies of the empire. Demetrios Kydones has also written many works that are very valuable for both Byzantine history and Turkish history.

Keywords: Byzantine, Ottoman, Demetrios Kydones

Giriş

XIV. yüzyıl Bizans tarihi için oldukça önemli bir isim olan Demetrios Kydones kırk yılı aşan kariyerinde Bizans yönetiminin önemli bir figürü olmuştur. Haçlı Seferleri, Türklerle ilişkiler ve Papalık ile yapılan görüşmeler dâhil birçok uluslararası siyasi meselede önemli roller üstlenmiştir. Yaşamından geriye büyük bir mektup koleksiyonu, siyasi, teolojik ve felsefi bir dizi metin bırakmıştır. Latin teolojisinin savunucusu olmuş ve birçok teolojik eseri Latince Yunancaya çevirmiştir. Bir kronik yazarı olmamasına rağmen çalışmaları dönemi için eşsiz tarihi bilgiler barındırmaktadır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısı Bizans tarih yazıcılığında bir boşluk dönemidir. Kydones ile çağdaş bir kronik yazarı bulunmamaktadır. Bu durum Kydones'in verdiği bilgilerin değerini daha da arttırmaktadır. Buradan hareketle Kydones'in Bizans tarihinde XIV. yüzyılın ikinci yarısı için en önemli kaynak kişi olduğunu söylemek yanlış olmasa gerekir.

Çalışmanın ilk bölümünde Kydones'in yaşam öyküsü anlatılacak, özellikle VI. İoannes Kantakuzenos ve V. İoannes Palaiologos dönemlerindeki uzun siyasi kariyeri üzerinde durulacaktır. Yine Kydones'in Bizans siyasetine etkisi bu bölümün konusu olacaktır. İkinci bölümde Kydones'in eserleri ve eserlerinin önemi hakkında genel değerlendirmeler yapılacaktır. Son bölümde ise eserlerinde sıkça Türkler hakkında bilgiler veren Kydones'in Türkler hakkındaki görüşleri tarihi arka planı ile birlikte değerlendirilecektir.

Demetrios Kydones'in Yaşamı ve Siyasi Kariyeri

XIV. yüzyıl Bizans İmparatorluğu için iç savaş, siyasi çekişmeler, ekonomik krizlerle geçen ve sürekli toprak kaybedilen bir dönemdir. Osmanlılar yüzyılın ikinci yarısında Avrupa topraklarında sürekli genişlerken Bizans Konstantinopolis, Karadeniz ve Trakya'da birkaç şehir ve birkaç Ege adasından ibaretti. İmparatorluğun ikinci büyük şehri Selanik ile bağlantı kopma noktasına gelmişti ve Mora'daki yöneticiler kendi başlarına hareket etmeye başlamıştı. Kydones'in peşi sıra üç hükümdara [VI. İoannes Kantakuzenos (1347-1354), V. İoannes Palaiologos (1341-1391) ve II. Manuel Palaiologos (1391-1425)] hizmet ettiği siyasi kariyerinin tamamı bu kargaşa ve kayıplara şahit olarak geçmiştir.

Kydones'in yaşamı hakkında bildiklerimizin çoğu kendi eserleri ve mektuplarından edindiğimiz bilgilerden oluşmaktadır. Kydones, 1324 yılında imparatorluğun ikinci en büyük şehri olan Selanik'te soylu bir ailenin mensubu olarak dünyaya gelmiştir ve temel eğitimi burada almıştır.¹ Babası, III. Andronikos döneminde elçilik göreviyle Altın Orda Hanlığı'na gönderilmiştir.² 1341 yılında babasının ölümü onun hayatı için bir dönem noktasıydı. Babası öldüğünde henüz on yedi yaşındaydı ve ailenin en büyük çocuğuydu. Annesinin ve kardeşlerinin sorumluluğu artık onun omuzlarındaydı. 1342'de Zelot³ ayaklanmasından ütün aristokrat aileler gibi onlar da etkilenmiştir. Bütün mülkleri zarar gören Kydones yıkımdan çıkmanın yolunu babasının eski arkadaşı VI. İoannes Kantakuzenos'un himayesine girmekte buldu. Böylece ileride Bizans İmparatorluğu'nun kaderine etki edecek kariyerinin temelini atıyordu.

Bizans ikinci iç savaşı sırasında Kantakuzenos'u destekleyen Kydones, 1347 yılında Kantakuzenos başkentte kontrolü ele aldığı imparatorluğun *mesazonluk*⁴ görevine getirildi.⁵ Kantakuzenos'un sıkı bir dostu olsa da görevi sırasında yeri geldiğinde onu eleştirmekten de hiç çekinmedi. Palaiologos ailesine de sadık kalarak bir denge gözetmeye çalışan Kydones, Kantakuzenos'un oğlu Matthaios'u ortak imparator ilan etmesine karşı durdu. Ayrıca Kantakuzenos'un desteklediği *Palamizm*⁶ öğretisine

¹ Frances, 1981, s. 30.

² Ryder, 2010, s. 69.

³ Selanik ve Zelot ayaklanması hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Barker, John W. (2003). Late Byzantine Thessalonike: A second city's challenges and responses. *Dumbarton Oaks Papers* 57, 5-33.

⁴ Komnenoslar döneminde kurumsallaşan mesazonluk diğer yöneticileri koordine ederek imparatorla iletişimi sağlayan bir nevi başbakanlık görevidir. Palaiologos dönemi boyunca da devam eden mesazonluğu imparator VI. İoannes Kantakuzenos "imparatorun gece gündüz ihtiyaç duyduğu kişi" olarak tanımlamıştır. Kazhdan, Alexander P. (2005). "Mesazon", *The Oxford Dictionary of Byzantium*. C. 2. Oxford University Press, 1346.

⁵ Nicol, 2002, s.144.

⁶ XIV. yüzyılda ortaya çıkan ve büyük dini tartışmalar neden olan *Hesychnism* dini öğretisinin en büyük ismi Gregorios Palamas olmuştur. Bundan dolayı *Hesychnism* akımı *Palamizm* olarak adlandırılacaktır.

de karşıydı. Tüm bu siyasi ve teolojik karşıtlıklara rağmen 1354 yılında Kantakuzenos'un tahttan çekildiği tarihe kadar onun yanında yer aldı. Kantakuzenos'un rızasıyla tahttan çekilmesiyle birlikte Kydones'in ilk siyasi kariyeri sona ermiştir. İlk siyasi kariyerinin bitimiyle birlikte Kydones, bir manastıra çekilip ikinci bölümde ayrıntıları verilecek olan Latin ilahiyatı ile ilgili çevirilerinin ilk kısmını tamamladı.

Kydones bu ilgisi sayesinde döneminin en önemli ilahiyatçılarından biri haline gelmişti ve teolojik tartışmalarda hararetle bir şekilde yer alıyordu. Bu dönemde en az ikona kırıcılık bunalımı kadar Bizans'ı zora sokan *Hesychasm* ve Katolik Kilisesi'nin üstünlüğü meselesi temel ilahiyat tartışmalarıydı. *Hesychasm* öğretisinin en önemli ismi Gregorios Palamas'tı. Palamas'ın isminden hareketle *Hesychasm*, *Palamizm* olarak da adlandırılacaktır. Tartışma temelde dini öğütler ve uygulamalar ile ilgiliydi. *Hesychasm*'ı benimseyen keşişler sükûnet içinde yapılan ve kökleri V. yüzyıla kadar dayanan bir dua yöntemini benimsemişlerdi.⁷ Başlangıçta siyasetle hiçbir ilgileri yoktu. Fakat Bizans'ta manastırlar toplumsal karşılığı olan kurumlardı. Kriz dönemlerinde yöneticiler manastır görüşlerini dikkate almış ve onları bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmışlardır. Bundan dolayı *Hesychasm* daha önceki dini tartışmalarda da olduğu gibi ilahiyat ve siyasetin iç içe geçtiği bir tartışmaya dönüşmüştür. Politikleşen hareket hem dini olarak hem de siyasi olarak Kantakuzenos'dan büyük destek görmüştür.⁸ Fakat Kydones'in dini tartışmalardaki tavrı gayet netti. O hem *Palamizm* öğretisine karşıydı hem de Katolik Kilisesi'nin üstünlüğünün benimsenmesinden yanaydı.

Kydones'in Palaiologos hanedanına olan bağlılığı ona siyasi kariyerine devam etme şansını verecektir ve istifasının üzerinden çok geçmeden 1356 yılında V. İoannis Palaiologos tarafından yine mesazonluk görevine getirilecektir. Bu görevle birlikte Kantakuzenos ve V. İoannes ile destekçileri arasında uzlaşma ve sürekliliği de sağlayan kişi olmuştur.

Kydones, atandığı görevi ve imparatorun ona olan güveni nedeniyle imparatorluğun politikalarına doğrudan etki edebiliyordu. Nitekim hem küçük çiftçiler hem de kentli yoksullar üzerinde kendi sınıfının uyguladığı ağır ekonomik şartların da etkili olduğunun farkına vardığında ılımlı bir maliye politikası tavsiye eder oldu ve vergi düzenlemelerinde yoksulların durumunu göz önünde bulundurarak daha adaletli vergi politikaları oluşturulmasını savundu.⁹ Yoksul kesimin Selanik'te olduğu gibi bir kez daha ayaklanmasından korkuyordu. Asıl endişesi ise zor şartlar altındaki halkın Türklerin tarafında saf tutarak Bizans'a karşı savaşa katılma ihtimalleriydi.

Kydones'in imparatorluk üzerindeki etkisi sadece siyasal ve ekonomik alanda kalmamıştır. Katolik Kilisesi görüşlerini benimseyen Kydones'teki değişiklik bütün imparatorluğun genel politikasını şekillendirecektir. Kantakuzenos döneminde Türkler hakkında kısmen tarafsız diyebileceğimiz görüşlere sahipken Latin yanlısı tavrından sonra Türklerle ilgili düşünceleri de keskinleşmeye başlamıştır. İmparatorluğu kurtarmak için bir haçlı seferine ihtiyaç olduğunu ve Türklerin ancak böyle bir batı desteği ile durdurabileceği fikrini her fırsatta işlemiştir.¹⁰ V. İoannes'i de bu yönde etkilemiştir. Bu dönemde Latinlerle ve Papalık ile yapılan bütün görüşmelerde Türk baskısının etkisi kadar Kydones'in şahsi fikirlerinin de etkisi olmuştur. O, kiliseler arasında Katolik kilisenin üstünlüğünü kabul edilecek bir şekilde birleşmeden yanaydı. Bu birleşme sayesinde ise Türklere karşı bir Latin askeri desteği bulacaklardı.

Kydones, Bizans İmparatorluğu ile Papalık arasındaki müzakerelerde öncü bir rol oynadı. 1369 yılında Roma'ya yaptığı gezide V. İoannes'in yanındaydı. İoannes'in Katolikliğe geçmesiyle ilgili görüşmelerde ve törende Kydones, imparatorun tercümanı olarak görev yaptı. İki dilli yapılan dini anlaşmanın metni Kydones tarafından Yunancaya çevrildi. Bu ziyaret sırasında Papa ona Bizans İmparatorunun şansölyesi olarak hitap etti¹¹ 1369 yılında V. İoannes'in bizzat Papanın huzurunda Katolikliği kabul etmesine rağmen istenilen askeri destek hiçbir zaman alınamamıştır. İmparatorun Katolikliği kabul etmesi Ortodoks Bizans halkı ve din adamları tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Fakat Kydones bu fikre o

⁷ Nicol, 2016, s.261.

⁸ Nicol, 2002, s.90-92.

⁹ Sevcenko, 1981, s.86.

¹⁰Loenertz,1956,s. 126; PG 154 s. 977-979.

¹¹ Halecki, 1930, s.349.

kadar bağılıydı ki, iç siyasette çekeceği tepkileri umursamayarak V. İoannes'in İtalya yolculuğuna ve Papalığa tabi olmasına tüm varlığıyla destek oldu.¹²

Bu arada Balkanlarda Osmanlı zaferleri hızla sürüyordu. 1364 Sırpsındığı ve 1371 Çirmen savaşlarından sonra Balkanlarda Osmanlılara direnebilecek Hıristiyan güçler kalmamıştı. Bulgar ve Sırlar Osmanlı'nın vasalı haline gelirken Bizans'ın kaderi de aynı oldu. Osmanlı'nın üstünlüğünü tanıyıp vasallığı kabul eden Bizans Osmanlı'ya vergi ödemeye başlamıştır.¹³

Gasıp imparator IV. Andronikos'un kısa imparatorluğu zamanında (1376-1379) görev almayı reddeden Kydones V. İoannes'in idareyi tekrar almasıyla görevine 1386 yılına kadar devam eder. Fakat Latin desteğinin alınamayışı ve Türklerin Bizans üzerindeki hâkimiyeti, Kydones'in planladığı siyasi gelişmelerin tam aksinin yaşanması gözden düşmesine neden olmuştur.¹⁴

V. İoannes saltanatının son yıllarında yönetimden uzaklaştırılan Kydones 1390 yılında Venedik'e gitti ve orada yaptığı hizmetlerden dolayı vatandaşlık aldı. V. İoannes'in ölümünden kısa süre sonra tekrar İstanbul'a döndü. II. Manuel Palaiologos ile dostluğu sebebiyle İstanbul'a geri döndü. Kısa süre sonra Girit'e giden Kydones 1397 yılında burada vefat etti.

Demetrios Kydones'in Eserleri

XIV. yüzyılda Bizans tarih yazımının sürekliliğinin bozulduğu gözlemlenmektedir. İki büyük tarih yazarı İoannes Kantakuzenos ve Nikiforos Grigoras anlatılarını yaklaşık 1360 yılında sonlandırırlar. Bizans tarih yazımının sonraki temsilcileri Ducas, Georgios Sfrantzis ve Laonikos Chalkokondyles gibi isimler ise XV. yüzyıla ait tarihçilerdir. XIV. yüzyıl hakkında verdikleri bilgiler kısıdır, kronolojik olarak hatalarla doludur. Bu nedenle, büyük bir kısmı V. İoannes'in egemenliğinde geçen XIV. yüzyılın ikinci yarısını düzgün bir şekilde değerlendirmek oldukça güçtür. Bu durum II. Manuel Palaiologos'un mektuplarının, Kısa Kroniklerdeki bilgilerin ve özellikle Kydones'in eserlerinin tarihsel önemini arttırmaktadır.

Bizans tarihinde XIV. yüzyılın ikinci yarısı hakkında en teferruatlı bilgileri veren Kydones, hayatının büyük bir bölümünde imparatorluk yönetiminin önemli bir üyesiydi. Bu nedenle onun eserleri dönemin siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik durumu hakkında bilgiler aktarırken dönemi anlatan diğer kaynaklara nazaran çok daha önemli bir konuma yerleşmektedir.

Kydones'in en önemli eser gurubu 450 mektuptan oluşan koleksiyonudur.¹⁵ Kydones'in mektuplarını 1371 ve 1391 olmak üzere iki farklı tarihte derlediği bilinmektedir. Bu bilgi, mektupların tarihlendirilmesinde işe yarasa da birçok mektubun tarihi net olarak belirlenememiştir. Ayrıca mektupların büyük kısmında alıcı belirlenememiştir. Diğer tarihsel mektuplarda olan sorunların aynısı Kydones'in mektupları için de geçerlidir. Mektuplar yazılı altı yüz yıldan fazla olmuştur ve çoğu zaman bireysel olarak tanıdığı, samimi olduğu arkadaşlarına yazmıştır.¹⁶ Kydones ve muhatapları kendi zamanları hakkında bizden çok daha fazla bilgiye sahiptiler. Kendilerinin zaten bildiği şeyler hakkında ayrıntı vermeden yazabiliyor ve anlaşıyorlardı. Kydones'in mektuplarında karşılaşılan başka bir zorluk ise edebi nedenlerle ve gizlilik nedeniyle başvurduğu kısaltmalar ve üslup bozukluğudur. Ancak mektuplardaki bu olumsuzluk okunmalarını güçleştirirken mektup alıcılarının birçoğunun dönemin ileri gelenleri ile emrinde çalıştığı Kantakuzenos, V. İoannes ile II. Manuel olması mektupların önemini o derece arttırmaktadır.

Mektupların tamamı tarih bilimi için uygun olmamakla birlikte dönemin siyasi gelişmeleri, askeri faaliyetleri, ekonomik durumu, dış dünya ile ilişkiler hususlarında eşsiz bilgiler barındırırlar. Bahsedilenlerin dışında imparatorluğun dini hayatı ve dönen teolojik tartışmalar hakkında da önemli

¹² Kırmızı, 2021, s.21.

¹³ Ostrogorsky, 2002, s.211-212.

¹⁴ Gözden düşmesinde muhtemelen II. Manuel ile olan yakınlığı da etkili olmuştur.

¹⁵ Loenertz, 1956-1960; Tinnefeld, 1981-2003.

¹⁶ Frances, 1981, s.12.

bilgiler ihtiva ederler. Son olarak ailesi, sosyal geçmişi, eğitimi, siyasi kariyeri gibi otobiyografik bilgileri de büyük oranda mektuplarından öğreniyoruz.

Kydones'in ismini duyurduğu bir başka çalışma alanı Latince'den Yunanca'ya yaptığı çevirilerdir. Kydones'in çevirilerinin tamamı teolojik eserlerdir. Çünkü Kydones çağının entelektüel tartışmalarıyla uğraşmayı seviyordu ve çağının en önemli entelektüel tartışmaları teoloji alanında yapılıyordu. Fakat Kydones'in çevirilerini sadece bu sebebe bağlamak Kydones'i anlamak adına yetersiz kalacaktır.¹⁷

Ortaçağ boyunca Latin dünyası ile Bizans arasındaki ayrışmada dil farkı oldukça etkili olmuştur. Bizans sarayında kullanılan tercümanların da yetersiz olduğunun farkında olan Kydones bizzat kendisinin Latince öğrenmesi gerektiğini düşünmüştür. Böylelikle Latinler ile aralarındaki iletişim sorunu ve yabancılaşmayı giderebilecekti.¹⁸ Bunların dışında Kydones Latince öğrenmeye ve teolojik eserleri tercüme etmeye iten en önemli sebep Latin yanlısı duruşuydu. Papalık ile yapılacak uzlaşma ve *union* fikrini Bizanslılara benimsetebilmek için Latin teoloji görüşlerinin Bizans'ta bilinmesi ve yayılması gerektiğinin farkındaydı.¹⁹

Bu amaçlar doğrultusunda Latinceyi öğrenen Kydones'in ilk işi dil öğrenimi sırasında eserlerini incelediği Thomas Aquinas'ın eserlerini tercümeyle başlamak oldu. Kariyerinin henüz başarılarında, 1354 yılında Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* adını verdiği ve Katolik inancın savunusu üzerine şekillenen kitap serisinin çevirisini tamamladı. Ardından, imparatorun da desteğini alarak Aquinas'ın *Summa Theologiae* ve diğer eserlerinin çevirilerine devam etti. Kydones'in çevirileri sadece Aquinas ile sınırlı kalmamıştır. Katolik inancın benimsenmesinde görüşlerinin etkili olacağını düşündüğü Augustinus, Anselmus ve Ricoldus De Monte Crucis gibi Dominiken din adamlarından da çeviriler yapmıştır.²⁰

Kydones'in başka bir eser gurubu ise altı tanesi elimize ulaşan nutuklarıdır. Bunlardan ilki 1345 yılında Selanik'te meydana gelen ve ailesini etkileyen olaylar üzerine yazdığı ağıttır.²¹ Kydones ile ailesinin yaşadığı sıkıntılar ile Kantakuzenos'un imparator olma sürecinde yaşanan olayları ele alan İkinci ve üçüncü nutukları ise 1347 yılına aittir.²² Dördüncü nutuk olarak kabul edebileceğimiz *Oratio pro subsidio Latinorum*²³ Yeşil Kont ismiyle ünlenen Savoylu Amedeo'nun 1366 yılında Gelibolu'yu almasından hemen sonra gerçekleşmiştir. Burada Kydones dinleyicilerine Amedeo'nun dost ve müttefik olduğunu, onun mutlaka başkente davet edilmesi gerektiğini aktarıyor. Yine Türkler hakkındaki görüşlerine de bolca yer veriyor. Bu konuşma Kydones'in görüşlerini ve dönemin uluslararası durumunu net bir şekilde göstermesinden dolayı oldukça önemlidir. Türkler ile Bizans arasında yapılacak bir anlaşmayla Gelibolu'nun Türklere bırakılmasına dair tartışmaların olduğu dönemde Kydones bu görüşe karşı çıkmak üzere olan *Oratio de non reddenda Callipoli*²⁴ isimli beşinci konuşmasını gerçekleştirmiştir. Muhtemelen 1371 yılına ait olan konuşmada Gelibolu'nun stratejik öneminden bahsederek 1354 yılında Türklerin eline geçmesi sonucu yaşanan gelişmeleri anlatır ve Gelibolu'nun Türklerin eline geçmemesi gerektiğini vurgular.²⁵ Son olarak *Oratio ad Iohannem Palaeologum*²⁶ ise artık Kydones'in sadık hizmetlerine rağmen V. İoannes'in gözünden düşmesi ve yönetimdeki görevlerinden affını isteyerek çalışmalarına devam etme arzusunu içerir.²⁷

Diğer bir eser gurubu olarak Kydones'in dört farklı metinden oluşan Apologialarını gösterebiliriz. Retorik tarzındaki bu eserler otobiyografik bilgiler barındırmasının yanında ağırlıklı olarak dönemin teolojik tartışmalarını ve Kydones'in düşüncelerini yansıtır. XIV. yüzyıl Bizans ve çevresindeki tarihi

¹⁷ Ryder, 2016, s. 337-338.

¹⁸ Frances, 1995, s.30.

¹⁹ Ryder 2016, s. 336-340.

²⁰ Kydones'in çevirilerinin tam listesi için bkz. Kianka, Frances 1981, 235-236.

²¹ Barker, 1975, s. 285-300.

²² Ryder, 2010, s. 51-53.

²³ PG 154, s. 961-1008.

²⁴ PG 154, s. 1009-1036.

²⁵ Ryder, 2010 s. 43.

²⁶ Loenertz, 1956, s. 10-23.

²⁷ Ryder, 2010, s. 44.

anlamak adına oldukça önemli kaynaklardır.²⁸ *Apologia II*, V. İoannes ve Kydones'in Roma yolculuğundan bahsetmesi sebebiyle ayrı bir önem kazanmaktadır. Ana hatlarıyla bahsetmeye çalıştığımız Kydones'in temel çalışmalarının yanında V. İoannes'in chrysobullarını²⁹ desteklemek üzere yazılmış prooimion³⁰ çalışmaları da vardır.³¹

Demetrios Kydones'in Türkler Hakkındaki Görüşleri

Kydones Türkleri ifade ederken Barbarlar(Βάρβαροι³²), Persler(Πέρσαι³³) gibi genel ifadeler kullanırken doğrudan Türkler (Τούρκοι³⁴) diye de ifade etmektedir. Grekler ve Romalılarla sonradan temas kuran, onlardan olmayan kavimler her zaman barbar olarak tanımlanmıştır. Antik Yunan yazarları da Yunan olmayanları-Grekçe konuşmayanları ifade ederken barbar kelimesini kullanır. Kendinden olmayanları ifade etmekle birlikte kendini üstün görme ve karşısındakini aşağılama, uygar görmeme anlamını da barındırır. Yerleşik; medeni ve barışçı görülürken diğerleri özellikle göçebe olanlar saldırgan ve yıkıcı olarak görülür.³⁵ Kydones de Türkler için barbar ifadesini kasıtlı olarak kullanır. Barbar derken niyeti Grekçe konuşmadıklarını değil, yıkıcı, vahşi olduklarını yani medeni olmadıklarını, en önemlisi ise Bizans için “öteki” ve “düşman” olduklarını vurgulamaktır. Dönemin diğer birçok Bizans kaynağında da Türkler ile ilişkiler hayatta kalma mücadelesi, iyi ile kötü arasında bir mücadele olarak görülmüş ve Türkler sürekli olarak medeni olmayan barbarlar olarak sunulmuştur.³⁶ Kydones barbar ifadesini aslında sadece Türkler için kullanmaz. O, Bizans'ın yararına faaliyet yürütmediklerini düşündüğü ve Bizans için düşman olarak gördüğü her topluluğu barbar olarak tanımlar. Nitekim Bizans'ın düşmanları olarak gördüğü Bulgarlar ve Sırlar için de bu ifadeyi sıkça tekrarlar.

Türkler için Persler ifadesinin kullanımı da Kydones'e has bir durum değildir. Tarihte Pers kelimesi İran coğrafyasına hâkim olan kavimler için kullanılmıştır. Selçukluların İran coğrafyasına gelmesiyle birlikte Bizans kaynaklarında onlar da Persler ve Pers Krallığı olarak anılmaya başlamıştır. Yani Pers kelimesi bir etnisite, soy vurgusu değil sadece coğrafya vurgusudur. Türkiye Selçukluları Büyük Selçuklu Devleti'nin devamı olarak görüldüğünden onlar da Persler olarak adlandırılmıştır. Bizans kaynakları Türkler için Pers ismini kullanmaya XIV. yüzyılda da devam eder. İran coğrafyası ile bir yakınlığı olmasa da Osmanlı Türkleri de Bizans'ta bir yazım geleneği olarak Persler olarak adlandırılmaya devam edilmiştir.³⁷

Barbar ve Pers nitelendirmelerinin dışında Bizans kaynaklarında Türkleri ifade etmek için sıkça kullanılan bir diğer ifade de İskit'tir. Antikçağ Grek tarih yazım geleneklerini taklit eden Bizanslılar Asya'dan geldiklerini ve Moğollar ile bağlantılı olduklarını düşündükleri kavimler için İskit kelimesini kullanırlar. Dolayısıyla İskit tabiri de etnik kökeni değil coğrafyayı işaret etmektedir.

XIV. yüzyılda Bizans imparatorluğunun kaderini belirleme konusunda Bizans idarecileri ve entelektüelleri arasında iki gurup netlik kazanmıştı. Bunlardan ilki “Latinsever” diye adlandırabileceğimiz *union* taraftarı guruptur. Latinseverler, Gelibolu örneğinde de bahsedildiği gibi Katolik inancı ve Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul ederek Batıdan askeri yardım almayı ve böylelikle imparatorluğu yıkımdan kurtarmayı hedefliyorlardı. İkinci gurup ise Michel Balivet tarafından “Türkofili” olarak adlandırılan Türk hâkimiyetinin Latinlerle birleşmekten daha az zararlı olacağını, en azından inanç ve kültürlerini yaşatabileceklerini savunan “Türksever” guruptur.³⁸

²⁸Frances, 1980, s. 57-71.

²⁹ Bizans İmparatorluğu'nda genelde bir imtiyaz verirken kullanılan, imparatorun mührünü taşıyan kararnamelerdir.

³⁰ Belge, mektup veya edebi metinlerdeki giriş, önsöz niteliğindeki tanıtım yazılarıdır. Chrysonullara yazılan prooimionlar dönemin imparatorluk propagandasını yansıtmışından dolayı ayrı bir öneme sahiptir.

³¹ Ryder, 2010, s. 47.

³² PG 154, s.974; Loenertz, 1956, II, s. 310.

³³ Loenertz, 1956 I, s. 41.

³⁴ Loenertz, 1956, II, s. 249; Loenertz, 1956 I, s. 126; PG 154, s.972.

³⁵ Daş, 2005, s. 55.

³⁶ Kyriakidis, 2011, s. 35.

³⁷ Başkan, 2015, s. 14.

³⁸ Balivet, 2009, s. 43.

Kydones, Latinsever hizbin en meşhur ve sadık temsilcilerinden biridir. Onun saplantı derecesindeki Türk düşmanlığı onu tedbiri elden bırakarak, koşulsuz şartsız Latinler ile ittifak yapılması gerektiği fikrine iter. Bunu başarabilmek için oldukça çabalar. Latinlerin Bizans'a yardım için sunduğu ön şart olan Roma Kilisesinin üstünlüğünün kabul edilmesi ve Katolik öğretinin benimsenmesi onu hiçbir zaman rahatsız etmemiştir. Kydones zaten Latinlerle ittifak konusunda Ortodoks halkın ve din adamlarının tam aksine Roma Kilisesinin üstünlüğünü, Katolik inancı benimsemişti. Bizanslılar ile Latinlerin aynı kökten yani Roma'dan geldiğini ve Bizans'a yardım için Latinlerden daha iyi hiçbir seçenek olmadığını her fırsatta vurgular. Haçlı seferlerine gönderme yaparak Bizans'a geçmişte nasıl yardım ettiklerini hatırlatır. Latinlerin Türklere karşı zafer kazanmak için gerekli donanım ve askere sahip olduklarını vurgular. *Oratio pro subsidio Latinorum*'da Amedeo'dan bahsederken onun askerlerinin de Romalı olduğunu belirterek ve "Romalıları Romalılardan daha yakın bir müttefik olabilir mi?" diye ekler.³⁹

Zaman zaman yapılan anlaşmalara rağmen XIV. yüzyılda Bizans'ın siyasi askeri olarak en büyük rakibi Türklerdi. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlılar Balkanlarda fetihlerine devam ederken Bizans üzerindeki etkileri de yıldan yıla artıyordu. Bu dönemde Kydones genel olarak Türklerle mücadeleyi Bizans'ın varlığı ve devamı için yapılan özgürlük mücadelesi olarak görür. Bu görüşü onun ve büyük ölçüde etkilediği Bizans siyasetinin uluslararası ilişkilerdeki duruşunu büyük ölçüde yansıtmaktadır.

Bizanslılar Türkleri genel olarak bir düşman olarak görse de yeri geldiğinde Türk Beyleriyle anlaşma yapmakta veya onların yardımına başvurmada bir beis görmemişlerdir. XIV. yüzyılda Bizans'ın iç siyasetindeki çekişmeler ile Latin dünyasından ve Roma Kilisesi'nden kopuş Türkler ile ilişkilerin daha girift bir hal almasını sağlamıştır. Bunun en güzel örneklerinden birini Umur Bey ile Kantakuzenos arasındaki ittifakta görebiliriz. Çok daha önce başlayan Aydınoğulları-Bizans ilişkileri Kantakuzenos dönemi ile birlikte bir müttefikliğe dönüşmüştü. Umur Bey Bizans iç savaşı sırasında Kantakuzenos'u desteklemek üzere ordularını gönderirken önemli bir dost ve müttefik olan Umur Bey sayesinde Kantakuzenos'a taht yolu açılıyordu. Fakat Aydınoğullarının bölgede, özellikle denizlerde güçlenmesi Latinlerin bölgedeki hâkimiyeti açısından oldukça rahatsız ediciydi. Nitekim Papa'nın öncülüğünde tertip edilen bir donanmayla 1344 yılında İzmir'e bir sefer düzenlediler. Bu seferle birlikte İzmir'in kıyı bölgesi Latinlerin eline geçerken Aydınoğullarının denizlerdeki hâkimiyeti ve batı yönlü yapacağı seferler sekteye uğradı. Yaşanan gelişmeler sonucunda ise Kantakuzenos en önemli müttefikini kaybetti.⁴⁰ Bu dönemden sonra Bizans ile Osmanlıların yakınlaşması başlar ve tıpkı Umur Bey gibi Orhan Bey de Kantakuzenos'a iç savaş sırasında yardım eder. Fakat Kydones, Kanatakuzenos ile yakınlığı ve ona bağlılığına rağmen Aydınoğullarından alınan yardımı görmezden gelirken Latinlerin bu ittifaka verdiği zarardan ve Kanatakuzenos'u düşürdükleri zor durumdan bahsetmez. Orhan Bey'in iç savaş sırasında Kanatakuzenos'a yaptığı yardımları ise sadece Tanrının bir yardımı olarak görür.⁴¹

Kydones, *Pro subsidio Latinorum*'da Türkleri yanlış inançlarla ve aşağılık bir yaşam tarzıyla suçlayarak Türkleri Bizanslıların içinde bulunduğu zor durumun müsebbibi olarak gösterir.⁴² Yine ilerleyen kısımlarda Türklerin hâkimiyetini şiddet, küfür ve köleleştirme olarak nitelendirerek Türklerin Çanakale Boğazi'nin geçiş Balkanlarda ilerlemesini anlatır. İlerleyen bölümlerde bu durumdan nasıl kurtulabileceklerini ve bunun için hangi müttefiklere ihtiyaçları olduğunu anlatarak devam eder. Aynı konuşmada Türklerin Anadolu'da kurdukları hâkimiyetten bahsederken; oldukça ağır ifadeler kullanır. Türklerin şehirleri ve mabetleri yağmaladıklarını, dinlerinden dönmeye zorladıklarını, özgürlüklerini ellerinden alıp onları köleleştirdiklerini ve kalan tüm varlıklarını kendi refahları için sömürdüklerini ifade eder.⁴³

De non reddenda Callipoli'de Gelibolu'nun stratejik önemini vurgularken 1354 yılındaki depremden sonra yaşananlarda olduğu gibi bölge üzerindeki Türk baskısından bahseder. Savoy'lu Amedeo'nun 1366'da Türklerden aldığı Gelibolu'nun I. Murad'ı yatıştırabilmek için Türklere teslim edilmesine dair tartışmalar üzerine, Gelibolu'nun asla Türklere bırakılmaması gerektiğini, bunun olması durumunda Gelibolu'nun akıbetini başka şehirlerin de sırasıyla yaşayacağını, hatta Bizans'ın ilerleyen yıllardaki

³⁹PG 154, 977-980.

⁴⁰ Keçiş, 2003, s.50-51.

⁴¹ Loenertz, 1956, II,41.

⁴² PG 154, 964.

⁴³ PG 154, 964-968.

akıbetini öngörerek Türklerin Konstantinopolis’i de isteyeceklerini söyler.⁴⁴ Ayrıca Kydones, Latinlerin eninde sonunda Bizans’a yardım edeceğine dair büyük bir inanç beslemektedir. Ancak Papalık onayı ile Haçlı ruhuna bağlı Kont Amedeo tarafından fethedilen bir bölgenin Türklere geri verilmesinin Papalığın öfkesini çekeceğini vurgular.⁴⁵

Süleyman Paşa’nın Gelibolu hâkimiyeti Kydones’in görüşlerinden de anlaşılacağı üzere hem Bizans içinde hem de Batıda çok ses getirdi. Venedik elçisi Bizanslı yöneticilerin imparatorluğu güçlü bir Hıristiyan devletin himayesine bırakmaya hazır olduklarını bildirirken Latinler Bizans’ı kurtarabilmek adına bir haçlı seferi planlamaya başlamıştı. Gelibolu’nun fethi Bizans içinde *union* taraftarları için adeta tutunacak bir dal olmuştur. Bu vakitten sonra kiliselerin birleşme meselesi gündemde çok daha fazla yer edinmiştir.⁴⁶

Osmanlılara Balkanların yolunu açan Süleyman Paşa’nın Rumeli’ye geçişi ve fetihleri hakkında ilk dönem Osmanlı tarihlerinde neredeyse hiçbir kayıt bulunmaz. İlk Osmanlı tarihlerinde Kantakuzenos bağlantısından hiç bahsedilmeyerek, Süleyman Paşa’nın Rumeli’ye geçişe bir gün aniden ve kendiliğinden karar verdiği aktarılır.⁴⁷ Osmanlı tarihi için böylesine önemli bir adımın ayrıntılarını Kydones gibi Bizanslı ve Batılı yazarlardan öğreniyoruz.

Gelibolu’nun fethi kadar Gelibolu’nun Savoy Kontu Amedeo tarafından geri alınması da Bizans’ta oldukça ses getirmiştir. Temel motivasyonu İmparatoriçe Savoylu Anna ile olan akrabalığı ve Haçlı ruhuna bağlılığı olan Kont Amedeo önce on beş parçalık küçük bir filo ile yola çıkarak önce Gelibolu’yu Türklere aldı ve ardından Macaristan dönüşünde Bulgarlar tarafından tutsak edilen V. İoannes’i kurtardı.⁴⁸ V. İoannes’in yardım çağrılarına ağır şartlar koymadan olumlu cevap veren ve harekete geçen tek isim olmuştur. Amedeo’nun yardımı Bizans içinde *union* tartışmalarını canlandırmış ve batıdan yardım geleceğine dair inancı arttırmıştır. Fakat XIV. yüzyılda Türk fetihleriyle birlikte tekrar başlayan *union* tartışmalarını Bizans yöneticileri hiçbir zaman samimi bir şekilde kiliselerin birleşme meselesi olarak görmemişlerdir. Bizans için *union* VIII. Mihail döneminde Latin tehdidini durdurmanın bir aracıyken XIV. yüzyılda Türk ilerleyişini durdurmanın hatta mümkünse Türkleri Anadolu’dan atmanın bir aracı olarak görülmüştür.

Palaiologoslar dönemi boyunca Latinseverler gibi Türksever bir hizip var olmuştur. Türk yanlısı görüşün fikri temelleri 1204 Haçlı Seferi’ne dayanmakla birlikte VIII. Mihail ve V. İoannes gibi bazı imparatorların *union* taraftarı olmaları Türksever hizbin oluşmasında en büyük katkıyı sağlamıştır.⁴⁹ Temelde bu iki görüş birbirinin zıttı gibi görünse de Türkseverleri sadece Latin karşıtlığı üzerinden değerlendirmek eksik olacaktır. Latin karşıtlığının yanında Türkseverlerin argümanlarını destekleyen derin toplumsal ve ekonomik şartlar da vardır. Selçuklu döneminden itibaren Bizanslılar Türklerle birlikte yaşamışlar ve önemli tecrübeler edinmişlerdir. Hem Selçuklular hem de Osmanlılar özellikle din konusunda büyük bir hoşgörü göstermişlerdir. Osmanlı yönetimi Hıristiyan Ortodoks kurumlarını onaylayarak yıllardır sözde askeri yardımlar karşılığında Katolik inanca geçmesi beklenen Ortodoksların memnuniyetini kazanmıştır. Katolik inancı benimsemeye karşı çıkan Ortodoks din adamları için de Osmanlı hâkimiyeti ciddi bir alternatif olarak düşünülmüştür.⁵⁰ İdari ve mali zorluklar da Bizans ve Türkleri yakınlaştıran bir diğer etkendi. Bizans imparatorluk yönetimi halk üzerinde vergileri iyice arttırmıştı. Ağır vergiler kırsal kesimi ekonomik olarak çökme noktasına getirdi. Ağır ekonomik şartlar altında yaşamaktansa Türk egemenliğini tercih eden görüşler yayılmaya başladı. Ayrıca kırsaldaki ekonomik durumun kötüye gitmesi askeri gücün de zayıflamasına neden oldu. Kendi

⁴⁴ PG 154, 1028.

⁴⁵ Nicol, 2016 s. 338-339.

⁴⁶ Ostrogorsky, 2011, s.492.

⁴⁷ Emecen, 2015, s. 59.

⁴⁸ Nicol, 2016, s. 282-285.

⁴⁹ Balivet, 2005, s.137-138.

⁵⁰ Balivet, 2009, s. 43; 103-104.

güçleriyle direnemeyen ve yardım alamayan yerel güçler için zayıf bir şekilde Türklere direnmektense onların hâkimiyetini kabul etmek daha akıllıca bir tercih haline geldi.⁵¹

XIV. yüzyılda Bizanslılar ve Türkler arasındaki ortak yaşam ve iletişim iyice ilerlemişti. Bu iletişim sadece kırsal kesimle veya yerel yöneticilerle kısıtlı kalmamıştır. Bağımsız bir dış politika yürütemeyen ve iç savaşlarla giderek güçten düşen Bizanslı yöneticiler karşılıklı çıkarlar doğrultusunda sürekli Türklerle ittifak kurmuşlardır.⁵² Ancak buradan hareketle Bizans iktidarının Türkler hakkında net bir politikası olduğunu söylemek doğru olmayacaktır çünkü Bizans yöneticileri yeri geldiğinde Türklere karşı yardım bulmak için de oldukça çabalamıştır.

XIV. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde verilen tüm çabalara rağmen Latin yanlı politikalar sonuçsuz kalmıştır. Bizans'ın devamlılığı konusunda Latinlerden yardım gelmeyeceğine ikna olunmuştu.⁵³ Türk ilerleyişini durduramayacağını farkına varan döneminin en Latin yanlısı imparatoru V. İoannes bile çaresizlik içinde Türklerle anlaşma yoluna gitmiştir.

Özellikle 1364 Sırp sındığı ve 1371 Çirmen zaferleri sonrasında Balkanlarda Türklere direnebilecek bir güç kalmadı. Sırp ve Bulgarlar Osmanlı'nın vasalı oldular. Bizans'ın Avrupa ile olan kara bağlantısı kesildi. Bizans imparatorunun da savaşacak ne ekonomik gücü ne de askeri birlikleri vardı. Bizans'ta, Kydones'in başını çektiği Türk karşıtı dış politikanın sonuna gelinmişti. Nitekim Osmanlı sultanının üstünlüğünü, vasallığı kabul ettiler ve yıllık haraç ödemeye başladılar. Gerekli görüldüğünde Osmanlı sultanının seferlerine yardımcı kuvvetler olarak katıldılar.⁵⁴ Kydones Bizans'ın içinde bulunduğu durumu şu sözlerle ifade eder: "*Türkler her şeye egemen, bizler de ya onlara her konuda boyun eğeceğiz ya da itaatsizliğimizden dolayı ceza göreceğiz. Onlar gücün böylesine bir doruğuna çıktılar, biz de böylesine bir kölelik içine düşmüş bulunuyoruz.*"⁵⁵

Fakat Bizans dış siyasetindeki bu zorunlu değişiklik Kydones'in Türkler hakkında görüşlerinde herhangi bir değişikliğe neden olmadı. Mevcut şartlar ne olursa olsun Türklere taviz verilmesine karşıydı. V. İoannes'in vasallık görevini yerine getirmek üzere I. Murad'ın ordusuna katılmasını eleştirerek bu durumu kölelik olarak nitelendirdi.⁵⁶

Sonuç

Uzun siyasi kariyeri boyunca üst düzey görevlerde bulunan Kydones XIV. yüzyıl Bizans tarihinin en önemli siyasi figürlerinden biri olmuştur. Her zaman entelektüel tartışmaların da içinde olan Kydones geriye birçok eser bırakmıştır. Önemli mevkii e üretkenliğinden dolayı döneminin en önemli kaynak kişisi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Kydones Osmanlıların Bizans üzerindeki etkisinin Balkanlardaki ilerleyişinin canlı şahidi olmuştur. Eserlerinde sık sık Türklere bahsetmektedir. Dolayısıyla eserleri Bizans tarihi kadar Türk tarihi için de büyük öneme sahiptir.

Kydones Türkleri her zaman Hıristiyanların ezeli rakipleri olarak gördü. Hıristiyanların aksine Türkleri; medeni olmayan, dinsiz, zalim, barbar olarak nitelendirdi. Onun gözünde Türkler ile mücadele özgürlük ile köleliğin savaşıydı. Temel arzusu iki kilisenin birleşmesiyle bir Hıristiyan birliği kurmak ve bu sayede Türklere karşı yardım bulmaktır. Onun Katolikliğe geçişinde teolojik unsurların yanında bu görüşleri de teşvik edici olmuştur. Fakat Latinlerden umut edilen yardım hiçbir zaman Bizans'ın kapısını çalmadı. 1369 yılında V. İoannes ile birlikte yaptıkları Roma seyahatinden eli boş dönerlerken 1371 Çirmen zaferi beyhude çabalarının sonu oldu. Kydones'in imparatorluğun genel siyasetine sirayet eden Türk karşıtı, Latin yanlı politikaları imparatorluğa hiçbir kazanım sağlamazken ortaya çıkan Katolik

⁵¹ Balivet, 2009, s. 43, 59, 60. Türksever hizbin en popüler temsilcisi Lukas Notaras olmuştur. İstanbul'un fethinden biraz önce yaptığı konuşmasında "*İstanbul'da Latinlerin külahını görmektense sultanın sarığını görmeyi tercih ederim*" diyerek 1204 Haçlı Seferi'nin yaşattığı yıkımı unutmayan ve Ortodoks inancından dönmek istemeyen Bizans halkının verdiği kararı net bir şekilde dillendirmiştir.

⁵² Balivet, 2009, s. 54.

⁵³ Daş, 2006, s.185.

⁵⁴ Daş, 2006, s. 432.

⁵⁵ Loenertz, 1956 I, s. 38'den nakleden: Nicol, Donald M. 2016, 347.

⁵⁶ Tinnefeld, 1982, s.546.

imparator-Ortodoks teba zıtlığı Bizans halkı ve ruhban sınıfı karşısında hem kendisini hem de V. İoannes'i güç duruma düşürmüştür. Başarısız olan dış siyaset ve içerdeki olumsuz yansımaları ile Osmanlıların hızlı ilerleyişi zamanla Kydones'in imparatorluk politikaları üzerindeki etkisinin azalmasına neden olmuştur. Fakat Kydones siyasetten uzaklaşmasına rağmen Latin yanlısı görüşlerini savunmaya devam etmiştir. Yaşamının sonuna doğru Kydones yakın arkadaşı Manuel Chrysoloras ile birlikte uzun süredir planladıkları İtalya yolculuğuna çıkar ve burada Yunan dilinin ve kültürünün öğrenilmesinde oldukça etkili olurlar.

Kaynakça

- Balivet, Michel. (2005). Ortaçağda Türkler. Ela Güntekin (çev.). İstanbul: Alkım.
- Balivet, Michel. (2009). Bizans ve Osmanlı, Nedim Demirtaş (çev), İstanbul: Alkım.
- Barker, John W. (2003) Late Byzantine Thessalonike: A second city's challenges and responses. *Dumbarton Oaks Papers*, 57, 5-33.
- Barker, John W. (1975). The monody of Demetrios Kydones on the Zealot rising of 1345 in Thessaloniki: in *Essays in Memory of Basil Laourdas*. Selanik. 285-300.
- Başkan, Yahya. (2015). XIV.-XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi 35 1-18.
- Daş, Mustafa. (2005). Bizans Kaynaklarında Timur İmajı Tarih İncelemeleri Dergisi 20(2). 43-58.
- Daş, Mustafa. (2006). Bizans'ın Düşüşü. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Kydones, Demetrios. (1857-1866).Oratio de non reddenda Callipoli, *Patrologiae cursus completes, series Graeca*, 156 Cilt, ed. Jean-Paul Migne (ed.). 154, 1009-1036. Paris.
- Kydones, Demetrios. (1857-1866).Oratio pro subsidio Latinorum, *Patrologiae cursus completes, series Graeca*, Jean-Paul Migne (ed.), 154, 961-1008. Paris.
- Kydones, Demetrios. Mektuplar, Grekçe basım: (1956-1960). Correspondance, I-II, . R.-J. Loenertz, (ed.).Vatikan. Almanca Tercüme: Tinnefeld, F. (1981-2003). Demetrios Kydones, Briefe, 5 cilt, Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Emecen, Feridun M. (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Halecki Oscar, (1930). Un empereur de Byzance à Rome: vingt ans de travail pour l'union des églises et pour la défense de l'empire d'orient 1355-1375 Varşova,.
- Kazhdan, Alexander P. (2005). Mesazon, *The Oxford Dictionary of Byzantium*. C. 2, Oxford University Press, S. 1346.
- Keçiş, Murat. (2003). Aydınoğulları Beyliği-Bizans Devleti İlişkileri 1308-1390. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Kırmızı, Abdülhamit. (2021). Enemy at the Gates: The Ottoman Peril in the Early Correspondence (1345-1373) of Demetrios Kydones. *Journal of Balkan Studies* 1(2), 7-22.
- Kianka, Frances. (1980). The Apology of Demetrios Kydones-A 14th-Century Autobiographical Source. *Byzantine Studies*, 7, 57-71.
- Kianka, Frances. (1981). Demetrios Kydones (c. 1324-c. 1397): intellectual and diplomatic relations between Byzantium and the West in the Fourteenth Century. Fordham University.
- Kianka, Frances. (1995). Demetrios Kydones and Italy. *Dumbarton Oaks Papers* 49 99-110.
- Kyriakidis, Savvas. (2011). *Warfare in Late Byzantium, 1204-1453* Leiden: Brill.
- Nicol, Donald M. (2002). *The Reluctant Emperor: A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk, c. 1295-1383*. Cambridge University Press.

Nicol, Donald M. (2016). Bizans'ın Son Yüzyılları 1261-1453, Bilge Umar (Çev.) İstanbul:Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ostrogorsky, Georg. (2011). Bizans Devleti Tarihi, Fikret Işıltan (çev.) Ankara: TTK.

Ostrogorsky, Georg. (2002). Türk İmparatorluğuna Vergi Veren Devlet: Bizans. Mustafa Daş (çev.). Türklük Araştırmaları Dergisi. 11, 209-221.

Ryder, Judith R. (2010) The Career and Writings of Demetrius Kydones: A Study of Fourteenth-Century Byzantine Politics, Religion and Society, Boston: Brill.

Ryder, Judith R. (2016). Dominican Influence in 14th Century Byzantium: Demetrios Kydones, Aquinas, and Greek-Latin Relations. *Angelicum* 93(2), 331-344.

Ryder, Judith R. (2016). Dominican Influence in 14th Century Byzantium: Demetrios Kydones, Aquinas, and Greek-Latin Relations. *Angelicum* 93(2), 331-344.

Sevcenko, I. (1981). The Decline of Byzantium Seen through the Eyes of its Intellectuals. I. Sevcenko (Ed.), Society and Intellectual Life in Late Byzantium içinde (S. 169-186). London: Variorum.